

ПРАВОВА ВИЗНАЧЕНІСТЬ VS СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТИ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlightsjournal-2023-7.11>

ВАСИЛЬ СКОРЕЙКО

аспірант кафедри теорії права та прав людини

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

v.skoreiko@chnu.edu.ua

ORCID 0009-0005-2066-5581

Анотація. У статті досліджено правову визначеність та справедливість як елементи принципу верховенства права. Принцип верховенства права визначено індикатором демократичного розвитку суспільства та невід'ємним складником правової держави. Наголошено, що визнання принципу верховенства права основою правової держави закріплює вимогу до правотворчих актів та правозастосовної практики не тільки відповідати ознакам нормативності та відповідати букві закону, але, що важливо, забезпечувати відповідність чинного законодавства духу права та ідеї найвищої цінності прав людини. Акцентовано увагу, що принцип верховенства права передбачає не декларативне визнання прав і свобод людини, а насамперед процедуру їх дотримання, забезпечення, реалізації та захисту. Невідчужуваність, непорушність прав людини, їх надійний захист – визначальний критерій верховенства права. При цьому захист від будь-якого протиправного та свавільного втручання органів державної влади у права та свободи людини має здійснюватись незалежним та неупередженим судом.

Зауважено, що показниками прояву верховенства права є доступ до суду, надання правового захисту та оскарження дій публічної влади перед незалежним і неупередженим судом, рівність перед законом, юридична визначеність, виконання судового рішення у разі набрання ним законної сили.

Встановлено, що у діяльності судових органів безпосереднє застосування принципу верховенства права і його дієвість мають визнаватися принциповою основою сучасного правопорядку. Проте для того, щоб це положення з розряду цілей перейшло й втілилося в конкретний правовий результат, необхідні спеціальні юридичні інструменти трансформації цієї цілі. Зроблено висновок, що забезпечення дієвості принципу верховенства права неможливе без визнання й втілення в правовому житті принципів правової визначеності та справедливості. Взаємодія невід'ємних елементів верховенства права – правової визначеності та справедливості відображає такі аспекти: формальний – аспект ефективного механізму захисту прав і свобод людини за допомогою правосуддя та змістовний – аспект справедливої вимоги у правових приписах.

Ключові слова: верховенство права, правова визначеність, справедливість, принцип права, судова влада, права людини, правова держава.

LEGAL DETERMINATION VS JUSTICE AS ELEMENTS OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW

UDC 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlightsjournal-2023-7.11>

VASYL SKOREIKO

Postgraduate of the Department of Theory of Law

and Human Rights

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

e-mail: v.skoreiko@chnu.edu.ua

ORCID 0009-0005-2066-5581

Abstract. The article examines legal and justice as elements of the rule of law principle. The principle of the rule of law is defined as an indicator of the democratic development of society and an integral component of the rule of law. It is emphasized that the recognition of the principle of the rule of law establishes the requirement for law-making acts and law-enforcement practice not only to comply with the signs of normativity and to correspond to the letter of the law, but also, importantly, to ensure compliance of the current legislation with the spirit of the law and the idea of the highest value of human rights. It is emphasized that the principle of the rule of law

does not involve declarative recognition of human rights and freedoms, but first of all, the procedure for their observance, provision, implementation and protection. Inalienability, inviolability of human rights, their reliable protection is a defining criterion of the rule of law.

At the same time, protection against any illegal and arbitrary intervention of state authorities in human rights and freedoms must be carried out by an independent and impartial court.

It is noted that the indicators of the rule of law are to court, providing legal protection and challenging the actions of public authorities before an independent impartial court, equality before the law, legal certainty, and the execution of a court decision in the event that it becomes final. It was established that in the activity of judicial bodies, the direct application of the principle of the rule of law and its effectiveness should be recognized as the fundamental basis of the modern legal order.

However, in order for this provision to be transferred from the category of goals and embodied in a concrete legal result, special legal tools for the transformation of this goal are necessary. It was concluded that ensuring the effectiveness of the principle of the rule of law is not possible without recognition and implementation in legal life of the principles of legal certainty and justice.

The interaction of the integral elements of rule of law – legal certainty and justice reflects aspects: formal – the presence of an effective mechanism for the protection of human rights and freedoms though justice and substantive – the presence of fair requirements in legal prescriptions.

Key words: rule of law, legal certainty, justice, principle of law, judiciary, human rights, constitutional state.

Сприйнята вітчизняною правовою практикою доктрина верховенства права, безумовно, відкриває додаткові можливості забезпечення прав і свобод людини, визнання самостійності та незалежності судової влади, зміцнює перспективи модернізації та оптимізації діяльності органів публічної влади й обмежує їх свавільний та недопустимий вплив на суспільні відносини. Нині вдосконалення судової діяльності відбувається через утвердження принципу верховенства права основою всіх гарантій прав і свобод людини. Зміст фундаментальних прав та свобод людини полягає в тому, що в кожного є можливість скористатися наданим законом судовим захистом від порушення цих прав. Доступ до суду, надання правового захисту та оскарження дій публічної влади перед незалежним і неупередженим судом, рівність перед законом, юридична визначеність, виконання судового рішення у разі набрання ним законної сили – найважливіші показники та лейтмотиви прояву верховенства права. Керуючись вищезазначеною методологічною основою, принцип верховенства права передбачає не декларативне визнання прав і свобод людини, а насамперед процедуру їх дотримання, забезпечення, реалізації та захисту. Водночас, попри позитивні результати у сфері захисту прав людини, яких удалося домогтися останніми роками, здійснений аналіз звернень громадян, що надходять у судові органи та правозахисні організації, свідчить, що рівень дотримання принципу верховенства права, насамперед у сфері кримінального процесу, продовжує залишатись радше аморфною мрією та належним орієнтиром, ніж зобов'язанням до дії. Соціологічні та аналітичні дослідження також демонструють розрив між декларуванням принципу верховенства права, закріпленим у чинному законодавстві, і правозастосовною практикою, свідчать про грубі порушення із боку недобросовісних працівників правоохоронних органів і допущених судових помилок у вигляді необ'єктивності та порушення розумних строків попереднього розслідування, необґрунтованого притягнення невинних осіб до кримінальної відповідальності або несправедливості винесеного вироку.

Нерідкі випадки, коли правозастосовна практика формально не суперечить вимогам законодавства, однак по суті й не відповідає духові принципу верховенства права. Це свідчить про актуальність вивчення проблем усунення суперечностей між нормами чинного кримінального законодавства й вимогами справедливості, необхідність впровадження реальних правових механізмів відновлення порушених прав учасників кримінального судочинства та недопустимість порушень їх захисту в майбутньому.

Основи доктринального пізнання у сфері верховенства права розроблені фундаторами й прибічниками природно-правового підходу у праві – Арістотелем, Цицероном, Ульпіаном, Сократом, Г. Гроцієм, Томазієм та ін., а також представниками політико-правової традиції англійського права: Дж. Гаррінгтоном, Г. Бректоном, Г. Берманом, В. Блекстоном та ін. Різні аспекти проблеми, визначені у дослідженні, зокрема інтерпретації верховенства права як універсального стандарту й ознаку цивілізованості правової системи, співвідношення концепції верховенства права і матеріальної правової держави, реалізації засади верховенства права у системі засад кримінального провадження, висвітлено у працях таких вітчизняних учених, як: С. Головатий, М. Гузела, М. Кельман, С. Максимов, О. Несімко та ін.

Незважаючи на посилену увагу до проблем структури верховенства права й не применшуючи роль та досягнення вчених у цьому напрямі, слід визнати, що й досі залишається невивченим той пласт питання, який специфікує самостійність та взаємодію правової визначеності та справедливості як елементів принципу верховенства права. У площині визначеного алгоритму ця проблематика набуває не тільки актуалізації, але і становить ключову мету проведеного дослідження.

Оцінка доктрини верховенства права як концептуального обґрунтування забезпечення поваги й захисту прав і свобод людини, зокрема за участю національних та наднаціональних правозахисних структур, постає хоча й не єдиним варіантом її розуміння та інтерпретації, проте традиційним. Слід також зазначити заради справедливості, що широка свобода тлумачення верховенства права з погляду юридичного значення його ціннісно-сислової константи, джерельної основи формування, особливостей розвитку сприяла тому, що діапазон та спектр думок і підходів до призначення й змісту цього правового феномену доволі широкий – від помірної визнання верховенства права як «інструменту панування права у суспільстві» й наділення його високим правовим значенням до категоричного заперечення доцільності виділення верховенства права серед інших правових явищ. Недостатня визначеність змісту поняття верховенства права багато в чому зумовлена дискусійністю й відсутністю однозначної відповіді на питання про роль цього феномену в правовій практиці, доцільності виокремлення його як самостійного джерела континентального й власне вітчизняного права. Останнє пояснюється так: відомо, що доктрина верховенства права як певна система поглядів на побудову та розвиток правової дійсності формувалась впродовж кількох століть у рамках правової культури та традиції прецедентного права. Історично місцем її походження прийнято вважати систему загального англосаксонського права, де вперше було визначено зміст верховенства права. Теоретики та практики англійського права збагатили уявлення про верховенство права, зробивши акцент на особливому значенні судової влади в питаннях захисту прав і свобод людини, «зв'язаності» суддівської діяльності насамперед, а іноді й виключно правом, а не законом. Отже, в умовах відірваності від своїх історичних витоків, чи не ризикує судова доктрина верховенства права стати сторонньою для вітчизняної правової системи і втратити свій первинний зміст у межах правової ідеології та правової культури національно-правових систем інших держав.

Критика суддівського активізму у разі визначення та задання алгоритму законотворчого і правозастосовного процесу супроводжується ризиками появи концептуальних підходів, антагонічних доктрині верховенства права. Звертає на себе увагу те, що у вітчизняній правовій думці здебільшого висловлюється міркування про необхідність розвитку верховенства права як судової доктрини в умовах пасивної участі законодавця під час вирішення суспільно важливих питань. Особливо гостро це питання постає у випадках проблем захисту прав і свобод людини, меж допустимого впливу публічної влади, колізій міжнародного й національного права. Нині актуальні питання про те, чи включає зміст верховенства права загальновизнані принципи міжнародного права, чи можна в нього включати також судові правові позиції, чи навпаки, верховенство права обмежене тільки сукупністю приписів та положень законодавчих актів?

Нерідко методологія пізнання та розрізнення двох реальностей – реальності законотворчості та реальності визнання прав людини породжує складну дилему, вирішувати яку доводиться судам: виходити із пріоритету тексту закону чи віддавати пріоритет судовому розсуду, судовій нормотворчості і судовій інтерпретації тексту закону. Останні своєю чергою сприяють ефективному захисту прав людини. Здається, що це просте питання, в якому вибір має бути зроблено на користь другої опції. Однак для суддів – прибічників легістського праворозуміння єдиним гарантом прав людини все ж таки залишатиметься закон, а тому гасло «закон є закон» – апріорне. Проте закон, маючи неправовий зміст, не є тотожним праву, а може бути примхою публічної влади, яка зневажає та порушує права людини. Для того щоб права людини були захищені, суд має прийняти правове рішення передусім у межах критерію справедливості [2, с. 33]. Завдання судової влади – сприяти захисту прав і свобод людини, вирішуючи справедливо спори та конфлікти та застосовуючи принцип верховенства права.

Як було зауважено, принцип верховенства права передбачає, що захист від будь-якого неправного та свавільного втручання органів державної влади у права та свободи людини має здійснюватись незалежним та неупередженим судом. За таких умов принцип верховенства права постає індикатором демократичного розвитку суспільства та невід'ємним елементом правової держави. За таким

принципом проєкт «The World Justice Project» щорічно публікує індекс верховенства права, аналізуючи вісім показників, яким має відповідати сучасна правова держава: обмеження влади держави; відсутність корупції; порядок та безпека, фундаментальні права; відкритість уряду; правозастосування; цивільне правосуддя та кримінальне правосуддя [8].

Визнання принципу верховенства права основою правової держави закріплює вимогу до правотворчих актів та правозастосовної практики не тільки відповідати ознакам нормативності та відповідати букві закону, але, що важливо, забезпечувати відповідність чинного законодавства духу права та ідеї найвищої цінності прав людини.

Для утвердження верховенства права необхідно вирішити низку методологічних питань. Ключове із них – це питання про те, чи визначаються права людини як такі тільки після їх позитивізації в законодавстві? Якщо права людини обмежуються виключно тим, що закріплено в законодавстві, у такому разі право має виключно позитивістський характер, догматизм і текстуалізм – єдино можливі варіанти теорії тлумачення закону, а дія верховенства права – результат позитивізації прав людини. Однак на конституційному рівні сучасних правових держав послідовно проводиться ідея, згідно з якою, по-перше, права людини невідчужувані й належать кожному від народження, а по-друге, перелік у конституціях держав основних прав і свобод не повинен тлумачитись як заперечення інших загально визначених прав людини і громадянина. Невідчужуваність, непорушність прав людини, їх надійний захист – визначальний критерій верховенства права.

У системі кримінального процесуального провадження приклади таких порушень непоодинокі, про що свідчить як кількість звернень громадян України до Європейського суду з прав людини, так і кількість позитивних рішень, ухвалених зазначеним Судом стосовно підтверджених ним порушень прав громадян під час кримінальних проваджень в Україні. Саме тому питання визначення сутності верховенства права в кримінальному провадженні як основи для реалізації процесуальних дій та винесення процесуальних рішень нині надзвичайно важливе. На засаді верховенства права повинні ґрунтуватися всі без винятку процесуальні дії та процесуальні рішення в кримінальному провадженні, пов'язані насамперед з обмеженням прав і свобод людини у кримінальному провадженні [3, с. 231]. При цьому, як резонно зауважують М. Гузела та О. Несімко, немає значення, які саме права обмежуються: чи свобода та недоторканість під час обрання запобіжного заходу, чи право власності під час накладання арешту на майно тощо [3, с. 233].

З огляду на той факт, що в кримінальному провадженні, особливо під час проведення досудового розслідування, непоодинокі випадки порушень конституційних прав особи, увага захисників-адвокатів повинна бути звернена насамперед на факти недопустимого використання доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією України, в тому числі таких дій, як отримання доказів унаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження, а також порушення права особи на захист, отримання показань від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань, а також отримання показань від свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним [3, с. 233].

Оскільки способи ефективного подолання свавілля з боку органів публічної влади в різних країнах різні, єдиного набору складників верховенства права, який підходив би в питанні ефективного захисту прав людини, повноти їх реалізації, не існує. Шаблонне вирішення типових ситуацій з використанням такого принципу, як верховенство права, неприйнятне. Перш ніж запропонувати загальний вираз принципу верховенства права, визначити можливість застосування в конкретній ситуації та здійснити механічний аналіз його змісту, треба спершу дати відповідь щодо іманентних цілей та цінностей верховенства права, для чого він існує, як ці цілі можуть бути досягнуті.

У рамках діяльності судових органів безпосереднє застосування принципу верховенства права і його дієвість мають визнаватися принциповою основою сучасного правопорядку. Проте для того, щоб це положення з розряду цілей перейшло й втілилося в конкретний правовий результат, необхідні спеціальні юридичні інструменти трансформації цієї цілі. Забезпечення дієвості принципу верховенства права навряд чи можливе без визнання й втілення в правовому житті принципів правової визначеності й верховенства закону, що виражені насамперед у вимозі чіткості, ясності, недвозначності положень

законодавства, а також неухильного дотримання законів усіма особами, які перебувають у межах юрисдикції держави.

З огляду на те, що будь-який правовий припис виражається за допомогою мовних засобів, зокрема за допомогою термінів як основних мовних одиниць, необхідно, щоб ці поняття, терміни та категорії були зрозумілими для всіх осіб. Як свідчить аналіз наукових джерел, більшість науковців пов'язують принцип правової визначеності з вимогами зрозумілості мови нормативно-правових актів [6, с. 14]; чіткості, ясності, недвозначності положень законодавства. Для ефективної реалізації особою своїх прав і виконання обов'язків важливі процедурні вимоги: обов'язкове оприлюднення нормативно-правових актів, заборона їх зворотної сили, розумна стабільність права, послідовність правотворчості, надання достатнього часу для змін у системі правовідносин, викликаних прийняттям нового закону.

Принцип правової визначеності безпосередньо не закріплений у національному законодавстві, але його значущість для результативного правового регулювання підтверджується практикою Конституційного Суду України. Власне бачення правової визначеності Конституційний Суд України сформулював у Рішенні від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005, зазначивши, що «із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі» (абзац другий підпункту 5.4 п. 5 мотивувальної частини). Цим Конституційний Суд України наголосив, що невизначеність, нечіткість правової норми призводить до її неоднакового розуміння та тлумачення, що в практичній площині спричинює різне застосування. Така неврегульованість або відсутність визначеності в діяльності органів державної влади щодо особи, зокрема забезпечення, додержання чи реалізації прав і свобод людини і громадянина, може мати негативні наслідки і призвести до сваволі. Визначеність правового регулювання має на меті запобігти будь-якому її прояву щодо особи [1, с. 9].

Для ефективної реалізації особою своїх прав та виконання обов'язків важливою вимогою є можливість передбачення нею правових наслідків своїх дій. Задля цього закон має бути стабільним, щоб заздалегідь чітко визначити загальні суспільні правила поведінки й дозволити кожній людині відповідно до них планувати свої дії. Цьому може сприяти однозначне та відносно стійке значення понять, які використовуються в законодавстві. Законодавець у своїх рішеннях має баланс, відображаючи зв'язок між писаним правом і потребами суспільства, адже зміни без стабільності призводять до анархії, а стабільність без змін – до регресу. Стабільність постає важливою гарантією принципу правової визначеності. Згідно з останнім, закон має бути широко відомим, доведеним до високого ступеня публічності. У протилежному разі закон, невідомий тим, для кого він має обов'язкову силу, в майбутньому стане не тільки ірраціональним, а й принципово небезпечним, часто провокуючим появу несправедливих та свавільних рішень.

Часта зміна значення понять, які використовуються в законодавстві, ставить під загрозу умови стабільності, надійності й передбачуваності. Будь-які зміни визначених правил вимагають модифікації стратегій у застосуванні. Отже, певний консерватизм, вбудований у принцип правової визначеності, стає очевидним.

Разом із тим, стверджуючи, що визначеність правових приписів бажана, усе ж доцільно наголосити на тому, що в певних випадках неможливо не уникнути надмірної правової чіткості. Це зумовлено тим, що право має властивість змінюватись залежно від динамічного розвитку суспільних відносин. З огляду на це у багатьох нормативно-правових актах використовуються абстрактні формулювання та оціночні поняття, наприклад «тяжкі наслідки», «розумний строк», «у разі необхідності» та ін. Такі формулювання та поняття можуть бути конкретизовані та уточнені виключно в процесі правозастосування. Їх наявність не суперечить вимозі визначеності закону [6, с. 16], але вони сприяють дивергенції судової практики, яка може бути виправдана різними фактичними обставинами справи та необхідністю динамічного або еволюційного тлумачення законодавства.

Дотримання принципу верховенства права передбачає, що основою процесуальних дій повинно бути не тільки формальне виконання законодавчих норм та приписів, які забезпечують належну правову процедуру дотримання прав та свобод людини, але й те, що реалізація цього принципу постає певним «нейтралізатором несправедливого закону» в конкретній ситуації кримінального провадження. Вищезазначений тезис відображає аспект взаємодії невід'ємних елементів верховенства

права: формального – наявність ефективного механізму захисту прав і свобод людини за допомогою правосуддя та змістовного – на правову визначеність та належну правову процедуру жодним чином не повинні впливати міркування неправового характеру, а також будь-які фактори, що не стосуються справедливості або розумності юридичних вимог за умов пред’явлення підозри або висунення обвинувачення [3, с. 233].

Таким чином, сучасний образ правової держави нерозривно пов’язаний з визнанням прав людини найвищою цінністю та ідеєю справедливості складниками верховенства права. Синтез вимог правової визначеності та справедливості як основ чинного правопорядку та гарантування прав людини найвищою цінністю держави пронизують правову матрицю концепції верховенства права та відбиваються у соціальних інститутах правової держави. У цьому сенсі з практичної точки зору важливим є не декларування ідеальних правових норм, а створення реальної можливості для кожного протистояти проявам несправедливості та свавілля з боку держави, готовність органів державної влади реагувати на сигнали громадянського суспільства, оперативно усувати виявлені недоліки правового регулювання та правозастосування, забезпечуючи тим самим дієвість принципу верховенства права.

REFERENCES

1. Bogachova L.L. The principle of legal certainty in European and national law (content description). *Theory and practice of jurisprudence*. 2013. Issue 2. P. 1–13.
2. Bordun-Komar N.I. The principle of the rule of law as a method of effective judicial protection of human rights in Ukraine. *Sciences of Europe*. 2020. No. 6. P. 32–33.
3. Guzela M., Nesimko O. The rule of law in the system of principles of criminal proceedings. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Legal sciences*. 2020. Vol. 7. No. 2. P. 231–235.
4. Guivan P.D. Legal certainty as a constituent part of the principle of the rule of law. *Almanac of international law*. 2017. Issue 17. P. 11–21.
5. Kelman M., Kelman R. The principle of the rule of law in the activities of judicial authorities. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Legal sciences*. 2021. No. 3(31). P. 61–69.
6. Lapka O.Ya., Pikulya T.O. The practice of implementing the principle of legal certainty as a component of the rule of law. *Kyiv Journal of Law*. 2021. No. 1. P. 11–18.
7. Marochkin I.E. Problems of judicial law-making in ensuring the principle of the rule of law. *Problems of legality*. 2012. Issue 119. P. 224–237.
8. The World Justice Project. Retrieved from: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/>

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Богачова Л.Л. Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістова характеристика). *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. С. 1–13. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/tipp_2013_2_74.pdf (дата звернення: 05.10.2023 р.)
2. Бордун-Комар Н.І. Принцип верховенства права як метод ефективного судового захисту прав людини в Україні. *Sciences of Europe*. 2020. № 6. С. 32–33.
3. Гузела М., Несімко О. Верховенство права в системі засад кримінального провадження. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2020. Т. 7. № 2. С. 231–235.
4. Гуйван П.Д. Правова визначеність як складова частина принципу верховенства права. *Альманах міжнародного права*. 2017. Вип. 17. С. 11–21.
5. Кельман М., Кельман Р. Принцип верховенства права в діяльності органів судової влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2021. № 3(31). С. 61–69.
6. Лапка О.Я., Пікуля Т.О. Практика реалізації принципу правової визначеності як складника верховенства права. *Київський часопис права*. 2021. № 1. С. 11 – 18.
7. Марочкін І.Є. Проблеми судової правотворчості в забезпеченні принципу верховенства права. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 119. С. 224–237.
8. The World Justice Project. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/> (дата звернення: 05.10.2023 р.)